

ТЕОРЕТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗВ'ЯЗКУ ПОЛІТИКИ І РЕЛІГІЇ: БЕЗЛІЧ ТРАЄКТОРІЙ СУЧАСНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПЛЮРАЛІЗАЦІЇ

THEORETICAL INTERPRETATIONS OF THE CONNECTION BETWEEN POLITICS AND RELIGION: MANY TRAJECTORIES OF MODERN PLURALIZATION

У статті описано деякі наявні в науковому дискурсі підходи до визначення концепту «релігійний плюралізм». Розглянуто низку особливостей теоретичних підходів до заявленої теми. Проаналізовано переосмислення основних концептів соціальних теорій релігії, що стимулює розробку нових пояснювальних моделей, у яких ураховуються особливості соціокультурного та політичного простору конкретного суспільства у співвідношенні до більш глобальних загальносвітових тенденцій. Основну увагу автор концентрує на теоретичних і методологічних позиціях учених, які належать до різноманітних наукових шкіл і вивчають особливості сучасного релігійного плюралізму, його теоретичне осмислення й емпіричний вимір.

Ключові слова: релігія, релігійний плюралізм, глобалізація, політика, соціокультурний простір суспільства, глокалізація, цивілізаційні теорії.

В статье описаны некоторые существующие в научном дискурсе подходы к определению концепта «религиозный плюрализм». Рассмотрен ряд особенностей теоретических подходов к заявленной теме. Проанализировано переосмысление основных концептов социальных теорий религии, которое стимулирует разработку новых объяснительных моделей, в которых учитываются особенности социокультурного и политического пространства конкретного общества

в соотношении к более глобальным общемировым тенденциям. Основное внимание автор концентрирует на теоретических и методологических позициях ученых, принадлежащих к различным научным школам и изучающих особенности современного религиозного плюрализма, его теоретическое осмысление и эмпирическое измерение.

Ключевые слова: религия, религиозный плюрализм, глобализация, политика, социокультурное пространство общества, глокализация, цивилизационные теории.

The article describes some approaches to the definition of the concept of "religious pluralism" existing in scientific discourse. A number of features of theoretical approaches to the stated subject are considered. Reinterpretations of the main concepts of social theories of religion are analyzed, which stimulates the development of new explanatory models that take into account the peculiarities of sociocultural and political space of a particular society in relation to more global trends. The author concentrates his attention on theoretical and methodological positions of scientists belonging to different scientific schools and studying the features of modern religious pluralism, its theoretical comprehension and empirical measurement.

Key words: religion, religious pluralism, globalization, politics, sociocultural space of society, glocalization, civilizational theories.

УДК 316.762.4

Лукаш І.С.

аспірант кафедри соціології
та суспільних наук
Академія праці, соціальних відносин
та туризму

Постановка проблеми. Одним із маркерів сучасної політичної ситуації є перетин сфер релігії і політики. Релігія все частіше виходить на першу смугу громадських і політичних дискусій, набуваючи політичну забарвленість, тоді як політична сфера визначається за допомогою релігійних ілюстрацій.

Наявні в науковому дискурсі різні підходи до визначення концепту «релігійний плюралізм» уносять невизначеність в окреслення предметно-об'єктного поля його пізнання й потребують уточнення з урахуванням сучасних реалій: по-перше, зрослої невизначеності критеріїв релігії й розмивання ідентифікаційних кордонів релігійних акторів як наслідок трансформації релігійного різноманітності; по-друге, зниження релевантності позитивно-нормативних конотацій концепту, тоді як конфлікти за участю релігійного чинника домінують у порядку денному; по-третє, зростаючого переплетення релігії і політики в сучасному соціальному полі [1].

Адекватне реаліям відображення сучасного релігійного пейзажу вимагає розширення

меж розуміння того, що вважається релігією, а з аналітичного погляду варто відокремити емпіричне розмаїття від нормативних понять плюралізму. У рамках соціологічного аналізу «сучасного релігійного плюралізму» потрібно використовувати, на нашу думку, описовий, а не нормативний концепт. Релігійне розмаїття – це емпірична основа для вимірювання й аналізу релігійного плюралізму, що, у свою чергу, ставить перед світовою спільнотою безліч проблем соціально-політичного характеру. Розглянемо деякі з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Переосмислення основних концептів попередніх соціальних теорій релігії стимулює розробку нових пояснювальних моделей, у яких ураховуються особливості соціокультурного та політичного простору конкретного суспільства у співвідношенні до більш глобальних загальносвітових тенденцій. Такий підхід представлений у працях дослідників із різних країн світу: Х. Касанови, Ч. Тейлора, Ю. Габермаса, К. Калхуна, С. Айзенштада, Т. Асада, С. Махмуд та інших [1].

Вивчення суспільно-релігійних взаємодій у сучасному українському суспільстві так само відбувається з перспективи осмислення релігії як невід'ємного складника соціальної структури, що може виконувати значимі суспільні функції. Українські дослідники порушують тему впливу релігії на сучасну глобальну політику та публічну сферу, аналізують механізми легітимації влади й конструювання соціальних смислів за допомогою релігійно-символічних систем, досліджують особливості взаємодії релігії з різними типами політичних систем (праці й аналітичні матеріали М. Паращевіна, О. Грабовець і Ю. Яковенка, В. Єленського, В. Бурлачука, О. Богданової, Л. Рязанової, О. Севекіної, Н. Дудар, Л. Шангіної та інших).

Поняття «релігійний дискурс» широко застосовується в працях західних дослідників: Р. Вузноу, Ч. Тейлора, Х. Касанови та інших, розглядається в дослідженнях російських науковців: В. Карасика, Н. Мечковської, Є. Бобирьової, І. Богачевської, Є. Кожем'якіна, К. Чумакової та інших. Проте у вітчизняній соціології поки що мало відповідних теоретичних розробок і досліджень.

Питання теоретичного осмислення й вивчення методологічного апарату дослідження «релігійного плюралізму» в останнє десятиліття привернули увагу низки відомих соціологів релігії: Дж. Бекфорда, Р. Вутноу, П. Бергера, О. Рїсе, Дж. Спікарда, Дж. Джордана й інших [1].

Теоретико-методологічні основи відносин політичних і релігійних інститутів досліджували О. Красиков, Т. Лебедева, Р. Лопаткін, Л. Митрохін, М. Мчедлов, А. Нуруллаєв, Ф. Овсієнко, Н. Трофимчук, Т. Джелен, Дж. Менза, Н. Райт. До панорамних досліджень різноаспектного співвідношення політики і релігії можна зарахувати дослідження А. Нуррулаєва, М. Олбрайт, О. Четверикової, І. Яблокова.

Істотний внесок в осмислення всіх цих питань зробили колективні монографії: «Релігійний плюралізм: окреслення рамок релігійного розмаїття в сучасному світі» під редакцією італійських соціологів Дж. Джордана й І. Пейс, а також «Демократія і новий релігійний плюралізм» під редакцією американського соціолога релігії Т. Беніоффа [8].

Постановка завдання. Отже, відзначаючи, що наукова проблема полягає у відсутності комплексного підходу до вивчення релігійного й політичного виміру суспільства як взаємопов'язаних дискурсів, який охоплював би з'ясування структури цих дискурсів та особливостей розподілу між ними сфер впливу в приватному й публічному просторі суспільства, ми спробуємо дослідити (наскільки це можливо в рамках однієї статті) теоретичні інтерпретації зв'язку політики і релігії через призму різноманітних траєкторій сучасної релігійної плюралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальні процеси трансформації суспільно-політичного простору, на тлі яких відбувається взаємодія політики і релігії, відображаються на універсальному й регіональному рівнях. Релігійний плюралізм займає дедалі більшу частину повсякденного життя людей у багатьох частинах світу, не тільки тих, хто ідентифікує себе з будь-якими релігіями. Зростання глобальної релігійної різноманітності більш ніж будь-коли фрагментує феномен релігії, причому зміни питомої ваги різних релігійних традицій на світовій арені та їх специфічні переплетення й ролі в локальних соціальних контекстах впливають на формування траєкторій.

Взаємодія між політикою і релігією являє собою неоднорідний і динамічний процес. Будучи досить складними підсистемами суспільства, політика і релігія вступають у відносини на різних рівнях ментальності, діяльності, культури, інституційних утворень та інших соціальних проявів. Характер зв'язків і відносин політики і релігії багатовимірно варіюється в тимчасовому і просторовому вимірах. Історія являє велику кількість прикладів як тісної співпраці, аж до злиття, так і прагнення розвести політику і релігію на різні непересічні дороги суспільного життя. З огляду на множиність понятійних підходів до понять «політика» і «релігія», варто зробити застереження, що в статті ми під політикою розуміємо громадську систему, в рамках якої здійснюється діяльність соціальних груп та індивідів щодо артикуляції інтересів, вироблення рішень, здійснюваних за допомогою державної влади. Релігія розглядається в статті як одна зі сфер духовного життя суспільства, «спосіб практично-духовного освоєння світу», що реалізується в індивідуальній чи груповій формах, у тому числі яка інституціоналізована у формі різних релігійних об'єднань. Сучасну суспільно-політичну ситуацію у світі прийнято охарактеризувати як активне включення релігії в політичний простір [1].

До недавнього часу більшість соціологічних робіт, присвячених глобалізації, не зачіпали релігійну тематику. У ХХ столітті науковий дискурс релігії будувався на основі аналізу релігійних патернів західноєвропейських країн. Сформовані десятиліттями спекулятивні уявлення про релігію як про епіфеномен стрімко «сповзає» в приватну сферу й усе більше втрачає здатність заявляти про себе в публічному просторі, впливати на суспільні процеси, стали явно суперечити реаліям, серед яких – зростання глобальних релігійних рухів, які є часто провідниками світських гуманістичних ідей; релігійний фундаменталізм, що протистоїть «ліберальному світовому порядку» й обтяжений націоналізмом; локальне перевизначення ролі релігії в постсоціалістичних

країнах і на християнському Заході; зростання християнства на глобальному Півдні; відновлення «універсальної» місії католицької протестантських церков, які переслідують нову глобальну стратегію, причому з активним використанням комунікаційних інновацій [2]. Крім цього, помітна присутність католицької церкви в глобальному публічному просторі є однією зі знакових ознак нашого часу. Католицизм набуває нової глобальної форми, він стає все більш транснаціональним релігійним рухом. Причому в цих змінах беруть участь два процеси одночасно: романізація світового католицизму й інтернаціоналізація Риму [3].

Ці приклади ілюструють очевидність якісно нової ролі релігії в публічному просторі глобального світу, що вимагало розширення ракурсу наукового аналізу, включення в дослідження релігії проблематики глобалізації. За словами австралійського соціолога релігії С. Кейл, «дослідження релігії з недавніх пір включають цю нову проблематику, і це – потенціал для поновлення теоретичних моделей у контексті того, що релігія неминує прогресує назустріч новим сучасним формам індивідуального існування, соціальної або територіальної організації, новим культурним і символічним формам, економічним змінам, усесвітній комунікації й технологічним трансформаціям – в саме серце глобалізації, в якому дослідники й теоретики релігії не грали раніше жодної помітної ролі» [10].

Виклики глобалізованого світу, що об'єднує і стандартизує все, дуже гостро висвітлили загрозу збереження унікальності етнічних спільнот. Розмивання національних кордонів не тільки в територіальному, а й насамперед у соціокультурному вимірі загострило пошук об'єднуючого етнічного початку, стимулюючи «генезис турботи з приводу ідентичності» [1].

Релігія має історичну інерцію. Вона набагато менш схильна до впливу модернізації, ніж інші суспільні явища. Іншими словами М. Мchedлова зазначає: «Базові цінності, довготривалі чинники, які протягом тривалого історичного часу незмінні, властиві багатьом поколінням цієї спільноти, виступаючи не тільки найважливішими, а й стабільними показниками їх ідентифікації» [3]. Саме в такій ролі розглядає релігію сучасна теорія цивілізацій. «З усіх об'єктивних елементів, що визначають цивілізацію, найбільш важливим, однак, є релігія», – зауважував С. Хантінгтон [4].

Постіндустріальне суспільство, в тому числі політичне, за допомогою цивілізаційної теорії звернулося до релігії не як до джерела віри або сенсу буття, а як суспільно-політичного інструментарію, покликаною стати протиотрутою від руйнівних загроз глобалізації й модернізації, будучи цементуючим елементом нації. Тому пояснення зміцнення співпраці між полі-

тикою і релігією останнім часом варто шукати не в проблемах або досягненнях релігії *perse*, а в політичних викликах [5]. Іншими словами, в цій ситуації не стільки політика виявилася потрібна релігії, скільки релігія – політиці.

Інтерпретації зв'язку релігії та глобалізації базуються на розумінні того, що процес трансформацій релігійної різноманітності протікає в глоболокальному просторово-часовому контексті. За твердженням Р. Робертсона, автора неологізму «глокалізація», що включає «глобалізацію» й «локалізацію», сучасна форма глобалізації фактично передбачає просторово-тимчасове стиснення, її дискурсивні практики знаменують відмінності між глобальним і локальним жителем і між універсальним і специфічним [10]. Соціолог підкреслює, що глобалізація є «багатовимірним і мультицентричним історичним розвитком», у рамках якого релігія займає одну із центральних позицій [10].

Дискурс глокалізації безпосередньо вплинув на якісно нові інтерпретації місця й ролі релігії в сучасному суспільстві, а також стратегії соціологічного аналізу. Так, одна з ідей Р. Робертсона полягає в тому, що має місце «реінтеграція релігії з процесами економічного та соціального життя в глобальному масштабі», що актуалізує потребу в зміні підходів до вивчення релігії, властивих ХХ століттю: «ізоляціоністські» уявлення про релігію в рамках «західного модерну «як специфічного й відносно незначного аспекту суспільства» [10] поступаються місцем новим визначенням сучасної релігії. Це стосується інтерпретації наукових праць класиків, відношення між соціологією й суміжними дисциплінами, розуміння здатності релігії ініціювати й реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, її взаємозв'язку з культурою, ідеологією, політикою, економікою тощо. І, головне, ставить під питання тезу секуляризації, видаляючи весь «необхідний зв'язок між секуляризацією й модернізацією» [1]. Релігія більш не виступає в ролі інгібітора, фактора, що перешкоджає трансформації суспільства в сучасний стан. Вона також не є «супутнім синдромом», залежним від світової економіки. Замість цього, вона стає нескінченно різноманітною тематикою, яка у великій кількості видів взаємодіє з культурним, ідеологічним, політичним та економічним середовищем [1].

Підтвердження нелінійних, різноспрямованих процесів – зниження впливу систематизованих форм релігій і зростання їх суспільної ролі, ми виявляємо в різних частинах світу й у межах окремо взятої країни. Причому в структурі відносин між полем влади та полем релігії останнє все більше й усе частіше затребуване з метою легітимації чинного порядку. Дійсно, однією з типових рис сучасного суспільства є те, що сакральне в найбільш різних формах усе частіше відіграє роль капіталу, який актори

використовують з метою підтримки своєї легітимності, визначення та захисту ідентичності, комунікації з «іншими» або визначення меж легітимності «інших». Культурна влада, в якій усе більшу роль починає відігравати релігійний компонент, відкриває новий широкий спектр практик, у яких відносини соціального домінування або імпліцитно відтворюються, або явно оскаржуються з боку індивідуальних і колективних акторів. Можна навести низку феноменів глобального й локального масштабів, які супроводжуються зазначеними тенденціями: релігійне відродження в постсоціалістичних країнах, у яких соціальні та економічні кризи і клерикалізація політичної влади сприяють перевизначенню суспільної ролі релігії; вплив християнства на модернізаційні процеси в країнах третього світу й формування національної самосвідомості, соціальні та політичні процеси в США.

На початку XXI століття дослідники все частіше роблять акцент на тому, що релігія стає категорією, яка несе ознаки відмінності, змагання й вельми часто конфлікту. Такі якості, що раніше визначали її як провідника соціальної єдності, інтеграції та солідарності, фактично зникають із поля уваги. Релігія – це один із найбільш очевидних способів довести наявність відмінностей між індивідуальним або колективним в глобальному контексті. Отже, ідея щодо плюралізації релігії зводиться до того, що одне й те саме явище може осмислюватися з глобального погляду, але адаптуватися до локального. Канадський соціолог релігії П. Бейер ідентифікує чотири сфери, в яких глокалізація варіюється, або чотири рівні плюралізації, в яких релігія існує: 1) інституціоналізована або неінституціоналізована; 2) чинить явний вплив на публічну сферу або приватизована; 3) традиційна/консервативна або сучасна/ліберальна; 4) відіграє специфічну роль релігії або передається нерелігійними формами, що мають релігійні функції [6]. Представлені рівні, що вказують також і на типи змін, не є вичерпними. Швидше вони слугують евристичними маркерами полюсів релігійної плюралізації під загальною рубрикою глокалізації. Відзначимо, що кожен полюс кожної осі самостійно піддається плюралізації. Інституціоналізована релігія, наприклад, проявить себе в безлічі різних релігійних традицій, тоді як позаінституціональна релігійність за природою є плюралістичним феноменом.

Ідея множинності плюралізму підтримується висновками американського соціолога релігії Р. Інглхарта і його колег П. Норріса й У. Бейкера, які вводять ще один вимір в інтерпретацію зв'язку релігії та глобалізації, а саме: вона (релігія) лежить в основі різноманітності націй і відмінностей між націями або групами націй, які стають на шляху глобалізації [9, с. 7].

Сьогодні очевидно, що різні суспільства рухаються у своєму розвитку по різних траєкторіях, навіть якщо на них впливають схожі сили економічного розвитку. Учені пояснюють це відмінностями траєкторій культурних змін, що відбивають протестантські, католицькі, ісламські або конфуціанські системні основи, які, у свою чергу, мають свою системи цінностей. Причому відмінності, сформовані великою мірою релігійною спадщиною, зберігаються навіть після тривалого безпосереднього впливу сил економічного розвитку. Отже, сили економічного розвитку в процесі глобалізації підштовхують різні країни до руху в одному напрямі, однак, замість того щоб зближуватися, вони швидше рухаються паралельними траєкторіями, що задається їхньою релігійною спадщиною.

Інтерпретації релігійного плюралізму базуються на підходах, які висвітлюють різні ролі релігії в процесі глобалізації: вона може бути одним із джерел/ініціатором глобалізації, її компонентом і «постраждалою» стороною, що, відповідно, передбачає безліч видів взаємодії з культурним, ідеологічним, політичним та економічним середовищами. Усе це ставить нелінійні траєкторії релігійних змін і водночас пояснює превалювання в них тенденцій популяризації релігії, її комерціалізації, критичного дублювання релігійних і культурних сфер, активізації ривайвелістської релігії, часто пов'язаної з проявами фундаменталізму, а також зростання нових форм духовності й невизначеності/синкретичності сучасних релігійних ідентичностей, амбівалентність соціальних взаємодій – діалог між представниками різних релігійних ідентичностей і конфлікт між ними [1]. Загострює цю дихотомію проблема нерівності в сучасному світі, що ускладнюється домінуючим впливом західної культури, міграційними процесами й реакцією з боку національних культур, що створює основу для поширення фундаменталізму, ідей націоналізму й національно-релігійних соціальних рухів, націлених передусім на збереження кордонів своєї культурної, національної та релігійної ідентичностей.

Підвищення ролі релігії в публічному просторі часто пов'язано з тим, що багато держав, у тому числі й Україна, прагнуть переосмислити свою культурно-релігійну спадщину, реанімувати давні традиції й апелювати до них з різними цілями, в тому числі з метою легітимізації влади та регулювання «релігійного плюралізму». Керівники держави вибудовують нову структуру відносин між полем релігії та полем влади. Не випадково, концепт «постсекулярного» стає останніми роками дискурсивною підставою для інтерпретацій підвищення ролі релігії в контексті державно-релігійних відносин. Окреслені тенденції переміщують фокус досліджень на пошук відповіді на два актуальні питання:

по-перше, про зв'язок між секуляризмом і релігійним плюралізмом, по-друге, про ступінь, до якого релігійний пейзаж може бути плюралістичним. Разом із тим глобалізаційні процеси відкрили кордони для нових форм діалогу і взаємодії. Так, релігійні актори (колективні та індивідуальні), будучи активними учасниками глобальної комунікаційної мережі, максимально використовують ресурси, щоб створювати, розвивати соціальні мережі, що сприяє формуванню мозаїчної релігійності на мікрорівні, збільшенню різноманітності релігійних учень та організацій. Усі ці процеси, посилені новими формами мобільності й Інтернетом, запустили механізми формування транснаціональних і локальних релігійних ринків.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, все вищесказане пояснює актуальність проблеми сучасного релігійного плюралізму, його теоретичне осмислення й емпіричний вимір. Причому поряд з аналізом об'єктивних реалій релігійного плюралізму особливої актуальності набуває аналіз сучасного теоретико-методологічного дискурсу релігії, що динамічна розвивається у відповідь на виклики кінця ХХ – початку ХХІ століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каргина И.Г. Социологические рефлексии современного религиозного плюрализма: монография. Москва: МГИМО – Университет, 2014. 278 с.
2. Многоликая глобализация / под ред. П. Бергера и С. Хантингтона; пер. с англ. В.В. Сапова; под ред. М.М. Лебедевой. Москва: АспектПресс, 2004. 379 с.
3. Мчедлов М.П. Общие вопросы религиозной идентичности. К постановке проблемы, условия ее объективного анализа. Религия в самосознании народа (религиозный фактор в идентификационных процессах) / отв. ред. М.П. Мчедлов. Москва: Институт социологии РАН, 2008. С. 16.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: АСТ, 2003. С. 48–54.
5. Berger P. Religious Pluralism for a Pluralist Age. *Culture & Society*. 2005. April 25. URL: <http://www.projectsyndicate.org/commentary/religious-pluralism-for-a-pluralist-age>.
6. Beyer P. Globalization and Glocalization / The Sage Handbook of the Sociology of Religion. J. Beckford and N.J. Demerath (eds.). London: SAGE Publications Ltd., 2007. P. 98.
7. Beyer P. Globalization and Glocalization / The Sage Handbook of the Sociology of Religion. J. Beckford and N.J. Demerath (eds.). London: SAGE Publications Ltd., 2007. P. 98.
8. Democracy and the New Religious Pluralism. T. Banchoff (ed.). New York: Oxford University Press, Inc., 2007. P. 78.
9. Inglehart R., Baker W. Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*. 2000. № 65. P. 49.
10. Kale S. Spirituality, Religion, and Globalization. *Journal of Macromarketing*. 2004. № 24 (2). P. 93.